

Szálkai Tamás

Trianon árnyékában – Bihar megye levéltára és levéltárosai*

„Megvallhatjuk egész nyíltan most már, hogy Bihar vármegye magyar lakossága, de különösen Nagyvárad soha sem gondolt arra, hogy területe valaha is elszakadhaszon Magyarországtól [...] túlzó oláhok voltak itt is, de ezek maguk sem mertek arra gondolni, hogy tervezgetéseik nagyított formában válnak valósággá” – emlékezett vissza a trianoni megyecsonkításra Molnár Imre vármegyei főjegyző 1938-ban.¹ Bihart nagyon súlyosan érintette az új országhatár meghúzása: székhely, épületek és gyakorlatilag vagyron nélkül maradt. Kérdés, hogy egy ilyen nagyon nehéz gazdasági helyzetben mennyi figyelmet szentelt, szentelhetett a megye vezetése nagy értékű történeti levéltárának.

Román fennhatóság alatt

A megszállást követően a magyar közigazgatást – részben eredeti formában – átvették a románok, volt olyan tisztviselő, aki elmenekült, ám sokan a helyükön maradtak. A levéltárra senki nem fordított különösebb gondot: az iratanyag Nagyváradon maradt a megyeházán, s a korábbi főlevéltáros, Osváth Lajos is vitte tovább hivatalát. A Nagyvárad című lap 1920 decemberében a millenáris ünnepekre készült, Feszty Árpád által festett Zsolt vezér menyegzője című festmény raktárba helyezése² kapcsán ejtett néhány szót a „hatalmas” levéltárról, amely ekkor a megyeháza (korábbi Tisza Kálmán) tér felőli földszintjén helyezkedett el tizennyolc helyiségben,³ amelyek közül a hatalomváltást követően öt szobát a közéleti hivatal részére ki kellett üríteni, s az iratokat a többi raktárba és az udvari „garage helyiségbe” bezsúfolni.⁴

* E tanulmány a Bihar vármegye levéltárának történetét bemutató nagyobb terjedelmű kézirat 1920–1950 közötti időszakának eseményeit rövidebb változatban ismertető része.

¹ Molnár 1938: 11.

² A festmény a megyeháza Dísztermét díszítette, ám a román hatóságok múzeumi raktárba szállították mint a „magyar múlt utolsó emlékét”.

³ A 18 helyiség egy zárt folyosóból nyílt.

⁴ A több helyen *cenziúrázott* cikk szemléletesen mutatja be, hogyan zajlott a festmény keletkezésére vonatkozó ügyirat keresése: „régí írások tömkelegének illatától terhes szobába lépünk, ahol a pontos indexek útmutatásai nyomán nekirugaszkodik Gergely úr és elkezd mászni a tetőzet felé [...] két kézzel megragadja egy óriási iratcsomó kötését [...] s leszállítjuk a húsz-harminc kilós csomagot.” Perédy, 1920: 3.

Az 1920–1926 közötti évekről Osváth Lajos töredékesen megmaradt levelezéséből és feljegyzéseiből maradtak adatok. Ekkor gyorsult fel a nemes családok adatait tartalmazó cédulagyűjtemény készítése: „Az oláh megszállás alatt 4 évig voltam” – írja, ez idő alatt „nagy csendben folytonosan kivonatos másolatokat készítettünk, hogy az itteni magyarságra az ottani adatok ne váljanak kámforrá.”⁵ A főlevéltáros 1923-ban hagyta el hivatalát, miután nem kívánt hűségesküt tenni a román királynak.

Az ott maradt hivatalnokoknak is megváltozott az életük. A levéltárba román anyanyelvű „főnököt” (șef arhivar) neveztek ki dr. Leontin Pallady személyében. 1924-ben román nyelvvizsgára kötelezték a magyar tisztviselőket, s aki nem tudta megszerezni, elbocsátották. Gergely István korábbi levéltári kezelő két levele alapján a főnök, aki „nagyon jó ember”, hetente háromszor román nyelvrát tartott neki és – egy másik alkalmazottnak – Szabónénak, hogy ezzel segítse számukra a vizsgát. A 15 vármegyei magyar tisztviselő közül egyedül Gergely járt sikerrel.⁶ Egykori besztottja két évvel később örömmel újságolta Osváthnak – aki másolatok kiadása miatt kereste –, hogy nagyon megbecsülik, fizetése a főnökével egyezik: 3930 Lei. A levéltári iratmásolatok árát meglehetősen nagy összegben állapították meg: egy anyakönyvi kivonat díja 50, egy armálismásolat 200 Leibe került. Egy alkalommal Gergely vissza is dátumozott egy kiadmányt, olyan időpontra, amikor a főnök szabadságon volt, hogy díjmentesen adhassa ki Osváthnak.⁷

A csonka megye vezetésében csak 1926-ban merült fel az újjászervezéskor betöltetlen levéltárosi állás szervezésének gondolata, amikor a magyar–román tárgyalások során a csonka megyét érintő anyakönyvi másodpéldányokat, valamint a vízikönyveket átadták a román hatóságok. Már ekkor utalás történik arra, hogy a közeljövőben esetleg más levéltári anyag is „visszaszáll” a magyar hatóságokhoz. Sürgető feladatként jelentkezett az 1920–1925 között keletkezett iratok elhelyezése is.⁸ Az állásra a megyében jelentős politikai tényezőként számon tartott család sarját, Nadányi Zoltánt nevezték ki.⁹

Pénzért vett archívum

Az Országos Levéltárat értesítő alispáni levél másolata szerint „diplomáciai eljárást mellőzve – minthogy ügysem vezetett volna eredményre, készpénzért vásárolta meg

⁵ SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 31. 319b.

⁶ A vizsga nem lehetett túl nehéz: Gergelytől mindössze azt kérdezték meg hány éves, és hogy mióta dolgozik a levéltárban. SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 31. 543., 547.

⁷ Kapcsolatuk baráti jellegű lehetett. A levelekben tréfásan „Fő Úrnak” szólította Osváthot. Máshol – még 1907-ben – Osváthék szalonnasütésén többek között Gergely is részt vett, gyerekeikről közös fotót is készített. SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 25. 1204.

⁸ Az alispáni iratokban az előző években nincs nyoma levéltárral kapcsolatos ügynek. MNL HBML IV. 406. b. 1805/1926.

⁹ A levéltáros illetménye ekkor 24 millió korona volt. MNL HBML IV. 406. b. 9786/1926.

a vármegye Nagyváradon a levéltárban régi iratait. A kiküldöttek ügyességén múlt, de egyúttal dr. Pallady Leontin ottani vármegyei főlevéltárosnak az igyekvésén is, hogy aránylag kevés költséggel igen nagy anyagot tudtunk átmenteni. Az iratok elszállítása természetesen nagy sietséggel történt, így valójában csak az áthozott anyag rendezése során fog kiderülni, hogy mit hoztunk át és mi maradt Nagyváradon.”¹⁰

A törvényhatósági bizottság elé terjesztett jelentés szerint a csonka megye számára fontos iratoknak a „nagy vármegye levéltárából leendő” megszerzését az alispán a belügyminiszter szóbeli hozzájárulásával kezdeményezte. A tárgyalások lefolytatása és – eredmény esetén – a szállítás eszközlése végett dr. Molnár Imre vármegyei főjegyzőt és Reszegi Lajos vármegyei díjnokot Nagyváradra küldte. A „bennünket érdeklő levéltári anyag összeírása s kiszedése, valamint a kiadás iránti utánjárás több hónapi időt vett igénybe, azonban végre is eredménnyel járt, sikerült e tekintetben a román hatóságokkal megegyezésre jutni, akik is a kiválasztott anyagot kiadták és az augusztus és szeptember folyamán kiszállították.”¹¹

A jelentést elfogadó törvényhatósági bizottsági határozat szerint „úgy szólván a vármegye és a vármegyei nemesi családok történelmét kaptuk vissza”, ugyanakkor megállapítja azt is, hogy az iratok megszerzése valójában óriási megtakarítást jelent, hiszen egyes számítások szerint az Anyakönyvi Utasítás 162. §-a alapján pótlandó anyakönyvi példányok (csak az állami anyakönyvek 1895-től kezdődő 500 kötete) papíryanaga mintegy 15 000 pengőbe kerülne (ebben nincs benne a felekezeti másodpéldányok 97 évfolyama), a közúti törzskönyvek pótlása hozzávetőleg 20-25 000 pengő kiadást igényelne. Ezért a levéltár visszaszerzését „csak örömmel vehetjük tudomásul s a nyert értékhez viszonyítva csekélynek mondható kiadást a legnagyobb készséggel teljesítjük.”¹²

A levéltári anyag megszerzésével és átszállításával felmerült költségek 7342 pengő 53 fillért, a levéltár átalakítási költségei 5693 pengő 85 fillért, a szükséges berendezési költségek 2650 pengőt s a még felmerülő egyéb kiadások (az Osváth-féle gyűjtemény megszerzése, valamint a még közbejövő kiadások körülbelül 2000 pengőt) összesen 17 685 pengő 98 fillért tettek ki. Ezeket „mint az elszakítás következtében felmerült terheket” a vármegye egyéb jövedelmeiből (megtakarításokból) előlegezték meg, míg az e címen várt bevételt a belügyminiszter a megyének ki nem utalta.¹³

A javaslat szerint arra tekintettel, hogy a levéltári anyag megszerzése s az ezzel járó egyéb kiadások jelentékeny terhet jelentenek a vármegyének – miközben az anyag átmentéséből nemcsak a törvényhatóságnak hanem az egyes községeknek, egyesületeknek és magánosoknak is előnyei származnak – a felsorolt jogi és természetes

¹⁰ A következő évben készített leltár szerint azonban főleg teljes fondokról/állagokról volt szó. 230/1928. MNL HBML IV. 456. a. 4. d.

¹¹ BVHL 1928. szeptember 27. 2.

¹² BVHL 1928. szeptember 27. 2.

¹³ MNL HBML IV. 406. b. 12294/1928.

személyek minden olyan esetben, amikor a Nagyváradról áthozott iratokról másolatot vagy adatokat kérnek, egy rögzített kulcs szerinti (körülbelül 1–25 pengőig terjedő) összeggel járuljanak hozzá a vármegye kiadásaihoz. Véleménye szerint a levéltárért kifizetett összeg a vízügyek, egyesületek és társulatok elkallódott alapszabályainak pótlása és a nemesi ügyekben történő kiadmányok révén aránylag rövid idő alatt megtérülne.¹⁴ A kiküldöttek egyike, Reszegi Lajos vármegyei irodasegédtsízt ezen a sikeren felbuzdulva később megpróbált Szatmár megye levéltára ügyében is eljárni – eredménytelenül.¹⁵

Bihar esetében tehát 1928-ban sikerült a történeti levéltári anyagot *megosztani*, nem úgy mint Szatmár megyében, ahol a tárgyalások ekkor még nem vezettek sikerre. Ennek máig tartó hatása van, hiszen a magyar–román iratcsere-egyezmény alapján Bihar és Szatmár-Bereg *magyar vármegyék* levéltárait, amelyeket 1940. augusztus 30-a után szállítottak székhelyeikről „Románia területére” visszakapta Magyarország.¹⁶ Valóban mentésről beszélhetünk, mivel pl. Nagyvárad város levéltárát ekkoriban barbár módon selejtezte a volt máramarosi magyar levéltáros, akinek bére a selejtpapír ára volt.¹⁷

Levéltár Berettyóújfaluban

Az új vármegyháza épületében ugyan szántak helyet a levéltárnak, ám az áthozott iratok nagy mennyisége miatt az szűknek bizonyult. Ezért az alispán javaslatára a levéltári helyiséget a magyar királyi államépítészeti hivatal tervei és előmeretköltségvetése szerint és annak keretében – a tűzbiztonsági szempontok figyelembevételével – tervezték átalakíttatni, illetve a még hiányzó berendezési tárgyakat is beszerezték.

A levéltár tehát nem a megyeházán működött, hanem a mellette lévő háztömbben – az akkori Kossuth utca 28. szám alatt – helyezték el¹⁸ az Államépítészeti Hivatallal együtt, ám külön *épületben*, amely azonban nem volt alkalmas irattárolásra. Már 1929 őszén a levéltár *nagyterméből* egy bérlakásba kellett átszállítani az iratokat, mert az az évi nedves tavaszi időjárás miatt a padló és a falak a mennyezetig átnyirkosodtak. „Gondoskodni kellene továbbá szellőző kürtőkről és tűzbiztos kályhafűtésről is, [...] az udvar szintje a *lakás* padlójánál 20 cm-rel magasabb, az udvar is víztelenítendő volna.”¹⁹ Nadányi 1938-ban kérte, hogy tűzbiztonsági okokból

¹⁴ MNL HBML IV. 406. b. 12294/1928.

¹⁵ Gottfried, 2011: 159–161.

¹⁶ MK–RT 1948. október 12. 2233.

¹⁷ Gottfried, 2011: 161.

¹⁸ Helyén ma a Bessenyei lakótelep áll.

¹⁹ A falak szigetelését haladéktalanul el kellett végezni, ami 1400 Pengőbe került. BVHL 1929. október 3. 183., 1930. november 20. 195.

a levéltárba egy vasajtó és egy ablakra való vas spaletta, valamint egy vas létra beszerzését, később ugyanezen okra hivatkozva a levéltár villanyórájának az irattartó polcok mellől az *üveges átjáró folyósóra* történő áthelyezését is kérte, mivel szikrák pattantak ki belőle.²⁰

Az áthozott iratanyag rendezésére, valamint az 1920 és 1925 között Berettyóújfaluban keletkezett törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvek tárgymutatózására, s az anyakönyvi utólagos bejegyzések és kiigazítások bevezetésére – e munkálatok befejezéséig terjedő időre (amit egy évre becsültek) – hat segédmunkaerő alkalmazását szavazta meg a bizottság. Az alispán kezdeményezésére az Osváth Lajos volt vármegyei főlevéltáros birtokában lévő iratanyag megszerzését és az esetleges kiadások fedezését is támogatta a törvényhatósági bizottság.²¹

Az alispánhoz benyújtott lajstrom alapján az alábbi iratanyagokat őrizték Berettyóújfaluban 1940-ig:

1. Csonka-Bihar vármegye 57 anyakönyvi kerületének összes állami és felekezeti anyakönyvi másodpéldányait a hozzájuk tartozó utólagos bejegyzési jegyzékkel
2. a csonka vármegyét érdeklő összes vízügyi iratokat és terveket
3. a csonka vármegye összes közúti törzskönyveit és terveit
4. Bihar vármegye összes közgyűlési és bizottmányi jegyzőkönyveit, ezek tárgymutatóit és a kapcsolódó iratokat (1688–1849)
5. polgári perek és tiszti perek iratait a 17–19. századból
6. összes nemesi összeírások jegyzékeit és iratait
7. a nemesi iratok mutatóit
8. a csonka vármegye összes községeinek eredeti szabályrendeleteit
9. a csonka vármegye községei területén 1919-ig alakult egyesületek és társulatok eredeti alapszabályait
10. körülbelül 600-700 kötetet kitevő könyvtárat, amelynek darabjai között muzeális értékű darabok is vannak
11. bélyegző- és pecsétgyűjteményt, fényképeket, gipsz szobrokat és más „kortörténeti érdekességeket”
12. a levéltár bútorzatából 6 darab szekrényt és 12 folyóméteres iratállványt, 2 asztalt.²²

Nadányi Zoltán működése alatt kezdődött meg a nem állami fenntartású levéltárak, azaz a községi és közösségi, valamint családi iratanyagok feltérképezése és levéltári begyűjtése. Jánossy Dénes összefoglalójából kiderül, hogy Bihar megye

²⁰ MNL HBML IV. 456. a. 25/1938.

²¹ MNL HBML IV. 402. 476 /1928.

²² Ezek közül ma már nincsenek a levéltár birtokában az ügyi iratok, a könyvtár és a bútorok, míg a bélyegzőgyűjtemény Nagyváradon, a pecsétgyűjtemény pedig Debrecenben található. A „kortörténeti érdekességek” közt lehetett több megyei zászló és egy értékes éremgyűjtemény is, amelyet 1944-ben a nyilasok elhurcoltak. MNL HBML IV. 402. 476 /1928.

az elsők között járt e téren, annak ellenére, hogy ekkoriban a főlevéltáros „inkább közigazgatási fogalmazói tisztviselő, mint levéltáros” volt.²³

Megyházáról magtárba...

Miután a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdéllyel együtt Nagyváradot is visszacsatolták Magyarországhoz, a megye központi hivatalaival együtt a levéltári anyagot is visszaköltöztették. Jelentős problémaként jelentkezett azonban, hogy a korábbi hivatali helyiségekbe időközben román közigazgatási iratok és árvaszéki anyagok kerültek. Az alispáni jelentés szerint ekkor az archívum számára is csak a szükséges helyiségek felét tudták rendelkezésre bocsátani, ezért az árvaszéki iratokat bérelt épületben helyezték el.²⁴

A vármegye feladatának tekintette, hogy a Berettyóújfaluból áthozott iratok mellett a román hivatalok által keletkeztetett irattári anyagot is rendezett állapotba hozza és elkülöníttesse. Az erre a munkára felvett napidíjasok munkabérére számított 5000 Pengőt hitelből kívánták fedezni.²⁵ Szórványos adatok arra utalnak, hogy ekkor is történt rendezés, pl. több nemesedési pert is ekkor „találtak meg” a régi levéltári helyiségekben és illesztettek a helyükre.²⁶

A megye kisgyűlése 1942. január 20-án megszavazta, hogy a levéltári helyiségeket fa nyílászárók helyett tűzbiztonsági okokból vasajtókkal és -ablakokkal lássák el. Ugyanezen okból szükséges volt cserépkályhák elbontása és a villanyvezeték korszerűsítése is összesen 6200 Pengő értékben. A jogszabályi háttér által előírt anyakönyvi másodpéldányok elhelyezésére szolgáló 10 db zárható szekrény vásárlása 3000 Pengőbe került.²⁷ Egy hónappal később a levéltár számára négy újabb helyiséget adtak át, hogy a korábban hely hiányában még összecsomagolt iratanyag kibontására is legyen lehetőség, hogy azt követően az iratok kutatás céljaira igénybe vehetők legyenek.²⁸ Úgy tűnik, hogy a vizsgált három évtized alatt ezekben az években kapta a legtöbb anyagi támogatást a levéltár, amiben nagy szerepe lehetett annak is, hogy a főlevéltáros testvére, Nadányi János lett az alispán. Nadányi Zoltán 1944. szeptember elején hivatalos kiküldetésben Budapestre ment, ahonnan betegsége miatt már nem tudott, vélhetően nem is akart már visszatérni, s elhagyta a főlevéltárnoki állást.²⁹

²³ Jánossy évekig bécsi magyar levéltári delegátus, később a Magyar Országos Levéltár főigazgatója volt. Jánossy, 1936: 114–115.

²⁴ BVHL 1941. május 15. 112.

²⁵ Erre azért volt szükség, hogy a folyamatban lévő ügyek a szükséges előiratok birtokában elintézhettek legyenek. BVHL 1941. május 22. 120–121., 1941. május 29. 154–155.

²⁶ SJANR Bihar. Fond 12. Index Acta Nobilium.

²⁷ BVHL 1942. január 29. 25–26.

²⁸ A helyiségekbe új iratállványok készültek 4356 Pengő értékben. BVHL 1942. február 26. 51.

²⁹ A forrásra Berényiné Kovács Gyöngyi hívta fel a figyelmet, amiért ezúton is köszönetem fejezem ki. MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

Távozása meglehetősen hirtelenséggel történt. A hivatali íróasztalán maradt iratai azóta is Nagyváradon találhatóak, otthagya kedves írógépét is.³⁰

A levéltári anyag sem maradt Nagyváradon, 1944 nyarán a szovjetek előrenyomulása miatt az archívum *értékesebb iratait* Bod József és Jezerniczky Dénes irodatisztek felügyelete alatt két teherautón menekíteni kezdték, s azt előbb a Nagyrábé melletti füstpusztai Escherolles kastélyba, majd a Biharnagybajom melletti Csillagtanya magtárába szállították.³¹

A Nadányi helyére 1945 áprilisában kerülő Papp Lajost a főispán a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának jóváhagyása nélkül nevezte ki, így a belügyminiszter utasítására a kinevező határozatot meg kellett semmisíteni, Papp így három hónap után berettyóújfalui járási főjegyző lett. A főispán arra hivatkozott, hogy a vármegegyében akkor a főjegyzőn kívül egyetlen szakképzettnek tekinthető személy sem volt, mert mindenki elmenekült.³²

A megüresedett levéltárnoki állást *ismét* szabálytalanul hirdették meg, így a kinevezett Kecskés Balázs hosszú hónapokig csak ideiglenesen tölthette be a hivatalt.³³

„A levéltár helyzete aggasztóra fordult”

Az alispán a levéltári anyag felkutatását Kecskés Balázs akkori megbízott főlevéltáros feladatául adta, aki jelentésében azt írja, az oroszok csak akkor kezdtek el foglalkozni a levéltári anyaggal – amiből korábban az őrt álló katonák fűtöttek (!) is – amikor ő már komolyan érdeklődött az iratokról. Az oroszok szállították át az anyagot a Csillagtanyán lévő magtárba, ahol a Szovjetunióba „szállítandó zsákmányt” is tárolták. A parasztszekereken nem fértek el a ládák, amelyek útközben szétestek, a fasciculusokban lévő iratok pedig széthullottak, aminek megakadályozására sem a szállítást végző „egyszerű magyar parasztok, sem az oroszok hangsúlyt nem helyeztek.” Szemtanúja volt, hogy a szovjet katonák a hiányzó szigetelést levéltári térképekkel bélelik ki a vasúti kocsikon.³⁴

Szűcs Sándor jeles Sárretkutató – akkor a biharnagybajomi Nemzeti Bizottság tagja – is lépéseket tett a levéltár megmentése érdekében. Elbeszélése tovább árnyalja Kecskés Balázs megállapításait: „Tudjuk, hogy állítólag a légítámadások elől Váradról Füstpusztára szállították, onnan viszont 1944 decemberében robotos szekerekkel, melyek községházánk udvarán háltak meg, napokon át hordták a ha-

³⁰ Nadányi Zoltán levele Bod Józsefhez. „Az írógép, ha vele állásba jutnod könnyebb, legyen a Tied. Az árával ne legyen gondod, majd megadod egyszer, ha meggazdagodtál.” Magángyűjtemény.

³¹ Bod József fiának visszaemlékezése. Köszönet Józsa Kálmán volt nagyrábéi polgármesternek, aki a rendelkezésemre bocsátotta a hangfelvételt.

³² MNL HBML IV. 401. b. 22/1946.

³³ A pályázatot nem hirdették meg a Magyar Közlönyben, Kecskésnek nem volt szakképzése, okleveles református lelkész volt. MNL HBML IV. 401. b. 1757/1945.

³⁴ MNL OL Y 7 460/1947. Idézi Berényiné, 2018: 30.

tárunkban lévő Csillagtanya magtárába, ott helyezték el a ládában lévő levéltári anyagot. Amíg Csillagtanyán orosz őr volt, nem hiszem, hogy a levéltár ládáit bárki is feldúlhatta volna, bárki is [a] benne lévő iratokat szétszórta volna. Faluszerre beszélnek, mint hordták szét a tanyán megfordulók a levéltár anyagát, s mily barbár, magyar emberre szégyenletes dűlást végeztek benne. Magam tapasztaltam, hogy a Csillagtanya környéki dűlőföldeken rézmetszetű és kézírásos térképek tépett foszlányait fújdogálta a szél és megállapítottam, hogy ezek a vármegyei levéltár térképei voltak. Erre annak idején fel is hívtam Kecskés Balázs ideiglenes vármegyei főlevéltárnok úr figyelmét” – folytatta Szűcs Sándor előterjesztésében.³⁵

Vélhetően *mindkét* beszámolóban van igazság. Két oklevél 1962-ben magán-személytől került vissza – kalandos úton – a megyei levéltárba,³⁶ de a debreceni Református Kollégium Kézirattárába is beadtak egy nemesi katasztert, amelynek másik kötete ma is a közgyűlési kötetsorozat végén található.³⁷

A hatóság azonban csak azután tett lépéseket, miután a korábban már említett hatalmas méretű Feszty kép elkallódott. Szűcs Sándor indítványára a biharnagybajomi Nemzeti Bizottság javasolta a levéltári anyag leltározására, értékeinek megmentésére létrehozandó – szakemberekből álló – bizottság létrehozását, mert szerinte: „Bihar megye közönségét példátlan szégyen éri, illetékes hatóságait pedig súlyos felelősség terheli a nagyértékű levéltár pusztulásáért, szerte kallódásáért!” A jegyzőkönyvet 1946 januárjában vették fel. Ez azért érdekes, mert négy hónappal korábban a Belügyminisztérium bizottságot hozott létre a „Bihar vármegye területén a veszélyeztetett levéltárak, magánkönyvtárak, valamint a nemzet szempontjából fontos minden egyéb gyűjtemény és műkincs védelmére, anyagának megmentésére.”³⁸ Úgy tűnik azonban konkrét lépések nem történtek. A kialakult helyzetet végül az alispán oldotta meg, 1946. január 4-én négy vasúti kocsiban beszállították az anyagot a berettyóújfalui megyeházára. Jelentése szerint az iratanyag „igen siralmas állapotban volt, ami javarészt a hadműveleteknek tudható be.”

A főispáni álláspont szerint a beszállításra azért is nagy szükség volt, mert a levéltár „az oroszok őrzésében a vármegye területén Csillagtanyán volt és mint ilyen az elkallódás és megsemmisülés veszélyének voltak kitéve.” Az ügyben keletkezett alispáni jelentés szerint azért, hogy az „irattár, illetve a levéltár, helyesebben annak

³⁵ Az idézett jegyzőkönyvből kiderül, hogy a Bizottság egyik tagja találkozott csomagolópapírnak használt, a vármegyéhez intézett 1773. évi instanciával is. MNL HBML IV. 401. b. 74/1946.

³⁶ A Berettyóújfalui Járási Tanács felhívására régi dokumentumokat gyűjtöttek be magán-személyektől egy helytörténeti kiállítás megrendezéséhez, ami végül elmaradt. A közgyűjteményi bélyegzővel ellátott iratokat a szervezők a Déri Múzeumba küldték be, ahonnan visszakérültek eredeti helyükre az oklevelek. Az ügy pikantériája, hogy az okleveleket „megmentő” személy leszármazottja a közel-múltban követelte az iratok „árát.” MNL HBML VIII. 710. d. 158/1962.

³⁷ A benne lévő feljegyzés szerint a monostorpályi lelkész ajándékozta az akkori református püspöknek 1963-ban. TtREN R 3290.

³⁸ MNL HBML IV. 401. b. 1974/1945.

Biharnagybajomba szállított anyaga ilyen állapotba került – megítélésem szerint – mulasztási felelősség senkit nem terhel.”³⁹

A megyeházán felhalmozott levéltári anyag rendezése ugyan megkezdődött, de nem haladt túl jól, ezért Kecskés Balázs már 1945-ben kiegészítő munkaeő alkalmazását kérte.⁴⁰ Felmérte a Nagyváradról „kimentett” iratanyagot, amely magában foglalta az összes vízügyi iratot, ügyi törzskönyvet, az 1895 előtti felekezeti anyakönyvi másodpéldányokat, a közgyűlési iratokat, valamint a nemesi iratok gyűjteményét.⁴¹

A főlevéltáros egyik leveléből tudjuk azt is, hogy 1945 végén az alapvető eszközök sem álltak rendelkezésre, ezért pl. íróasztalt és egy fehér köpenyt, valamint szappant kért a kézmosáshoz.⁴² A levéltár 1947-ben került kutatható állapotba, amikor is Berettyóújfaluban a megyeháza udvarán lévő keresztépület emeletén kapott helyiségeket, ahol azonban még a hiányzó üvegtáblák okoztak problémát.⁴³ Kecskés Balásznak 1949-ben politikai nyomásra kellett pozícióját elhagynia – „demokrácia elleni izgatás” büntette miatt.⁴⁴

Bihar levéltára Hajdú megye székhelyén

A megyeegyesítés által érintett megyei levéltárak kezeléséről szóló belügyminiszteri rendelet kimondta, hogy Bihar megye levéltárát 1950. március 15-ig Debrecenbe kell szállítani és Hajdú megye levéltárában kell elhelyezni. A levéltári anyag további kezelését „Hajdú-Bihar megye főlevéltárosa végzi.”⁴⁵

A Bihar megyei anyagot előbb Debrecenben a vármegyeháza pincéjében helyezték el, azonban hely hiányában onnan kétkerekű kézikocsin a Kossuth utcai egykori Pénzügyi palota irattárába szállították.⁴⁶ Ekkor került ismét látókörbe Reszegi Lajos, aki mint megbízott levéltáros, majd főlevéltárnok-helyettes⁴⁷ mintegy fél év alatt rendezte a levéltárat, majd átadta Kollega Tarsoly Sándor főlevéltárosnak. Innentől, 1950-től kezdődik a Hajdú-Bihar Megyei Közlevéltár története.⁴⁸

³⁹ MNL HBML IV. 401. b. 74/1946.

⁴⁰ Ideiglenesen Borbarát Gyula vármegyei irodatiszt, korábbi levéltári dolgozó és Gyarmati Sándor altiszt alkalmazását engedélyezte az alispán. MNL HBML IV. 406. b. 5583/1945.

⁴¹ MNL HBML IV. 406. b. 6261/1945.

⁴² Az íróasztala saját tulajdona volt. A megye a szükséges berendezést nem tudta biztosítani, „anyaghiány miatt ezek elkészítése jelenben teljesen lehetetlen.” Az igényelt irodaszereknek csak a töredéke került a levéltárba. Szomorúbb, hogy a „vármegye jelenlegi pénzügyi helyzete miatt a kért mosdószereket” sem tudták beszerezni. MNL HBML IV. 406. b. 6272/1945.

⁴³ MNL HBML IV. 406. b. 3996/1947.

⁴⁴ TtREL I.1.i.19. Kecskés Balázs lelkeszi törzslapja.

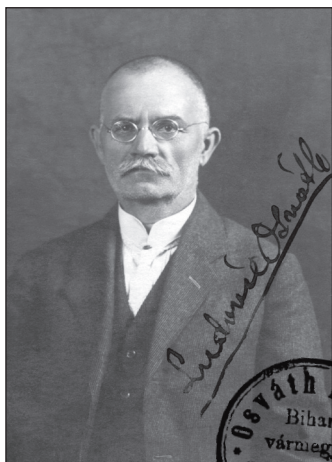
⁴⁵ 1949. október 1-től ideiglenesen dr. Szilágyi Ferenc töltötte be a posztot. MNL HBML XXVI. 860. c. 2/1950., 12/1950.

⁴⁶ A szerző interjúja Mervó Zoltánné nyugalmazott főlevéltárossal.

⁴⁷ A dokumentumokban többféleképp fordul elő.

⁴⁸ MNL HBML XXVI. 860. d. 1. d.

Bihari levéltáros arcképcsarnok

Osváth Lajos

Nadányi Zoltán

Reszegi Lajos

A levéltár sorsát nagyban meghatározták vezetői, munkatársai, akik az anyagot kezelték, kutatták, s ha kellett mentették az 1920–1950 közötti időszakban. Rövid életrajzuk itt következik.

A harcos hivatalnok, Osváth Lajos (1866–1931)

Osváth Lajos Esztárban született 1866-ban, édesapja előbb tanító, később jegyzői minőségben tevékenykedett.⁴⁹ Középfokú tanulmányait a debreceni Református Kollégiumban végezte, majd ugyanott a jogakadémia hallgatója volt.⁵⁰

A „régí” Bihar vármegye utolsó főlevéltárnoka 1901-ben foglalta el hivatalát évtizedes árvaszéki számvevői gyakorlattal a háta mögött.⁵¹ Nevéhez fűződik a vármegyei járási hivataloktól átvett iratok selejtezésének levezénylése, ami több mint tíz évig tartott.⁵² Nagy szerepet játszott az első országos levéltáros egyesület megszervezésében valamint a levéltárosok béremelése ügyében folytatott küzdelemben, saját megfogalmazása szerint a „levéltári karnak [...] zsebbevágó érdekét” harcolta ki.⁵³

⁴⁹ MNL HBML IV. 465. p. 1. k. 23.

⁵⁰ TtREL II.7.e. 54. k., II.1.e. 90. k.

⁵¹ MNL HBML IV. 402. 240/1901.

⁵² MNL HBML IV. 456. b. 2. d.

⁵³ Szálkai, 2020: 72–73., SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 25. 1519.

Nagyváradról Tápióbicskére költözött, de nem érezte jól magát vidéken, ahol a posta is „lassan jár.” Álláshely híján ideiglenesen nyugdíjazták, ám mivel szolgálati idejét nem töltötte ki, alacsony nyugdíjat kapott, ezért akár házfelügyelői állást is vállalt volna, csakhogy a fővárosba kerülhessen.⁵⁴ Ekkor még fontolgatta egy nemesi lexikon ügyét, ami egy „irredenta eszmét szolgáló emlékmű” lehetne, amely megmutatná a Népszövetségnek, hogy a „Nagy-magyarország testéből lemetszett terület ősi magyar föld [...] s azért annak visszacsatolását kérni-követelni jogunk van.”⁵⁵ A levéltárat féltette, mint írja, az elszakított részekben lévő levéltári anyag egy része már nincs meg, „eladta az új impériumot gyakorló natio mázsaszámra sajtupapírként a kereskedőknek.”⁵⁶

Végül Budapestre költözött, ahol magánmegbízásokat vállalt. Egzisztenciája megroppant ugyan, de önérzete nem.⁵⁷ Az ekkor már kissé nagyothalló, idős Osváth sikertelenül pályázott 1928-ban Fejér vármegye megüresedett főlevéltárosi állására.⁵⁸ Családtörténeti cédulagyűjteménye – ami „22. évi vas szorgalom s megszakítás nélküli munkásság”⁵⁹ eredménye – manapság a HBML legkutatottabb fondjai közé tartozik.⁶⁰

A “trubadúr” főlevéltáros, Nadányi Zoltán (1892–1955)

Feketegyőrösön született régi nemesi család sarjaként. A nagyvárad királyi jogakadémiát ugyan elvégezte, de inkább a líra érdekelte, s már korán az irodalom felé fordult. Nagyvárad elvesztése – ahol élénk művészeti-irodalmi élet folyt – jelentősen befolyásolta az ő sorsát is.

Nadányit főleg szerelmi lírája kapcsán tartja számon az irodalomtörténet, ám néhány hazaszeretetről, anyanyelvről szóló verse is van. A Piros-fehér-zöld címűben szemléletesen fogalmazza meg a Trianon kiváltotta érzéseit: „Láttam két szememmel,/csüggedve láttam, hogy hiába minden.” majd folytatja: „S amikor itt román hadak robogtak/ és lengett a legcsúfabb trikolor,/ kilencszázhuszban, mint strucc a homokba,/ fejemet kábán fúrtam a romokba/ és azt gondoltam, már csak abban hittem,/ hogy minket a Sors ujja közt sodor/ s hiába minden handabanda itten,/ hiába forrong a földgömb, az ország,/az ember, mert a Sors intézi sorsát,/ megoldja

⁵⁴ SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 25. 1519.

⁵⁵ SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 32. 903.

⁵⁶ SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 25. 1484.

⁵⁷ A Vay család számára végzett kevésbé sikeres kutatás után írja: „biz’ a pénzre szükségem van”, de azért mégsem várhatják el, hogy „tökmagon fogok élni az Önök számára végzett kutatás” ideje alatt. SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 32. 363.

⁵⁸ MNL FML IV. 401. a. XIV. 189.

⁵⁹ Emellett a megszállás idején saját költségen 4-5 munkaerő foglalkoztatásával is gyorsította a munkát, ő maga éjjel és a hajnali órákban is dolgozott. SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 31. 339.

⁶⁰ MNL HBML IV. 12. d.

a táblán a képletet/ és minden csak egyféleképp lehet.” Féltette szeretett anyanyelvét, művészeté nyelvét, amit megénekel Arany című versében, ahol a szintén bihari származású nagy előd tollát kis ásóként festi le, amely szorgos munkával „cirkalmazta” a folyóvá duzzadó kék tintacseppek medrét. Ez az „Új folyó, Tiszánál és Dunánál/ duzzadóbb és minden cseppje táplál,/ éltet, gyógyít. Körbefoly e honban,/ nincs vége és nem indul sehonnan./ Szent vizébe nem lép oláh bocskor,/ idegen nem látja, csak mi, árvák;/ Borsnál, hol most oláh baka posztol,/ partjára nem ültetnek határfát.”⁶¹ A vershez jól kapcsolódik, szinte magyarázatul szolgál az általa szerkesztett Bihar vármegye című kötetben 1938-ban megjelent, a csonka megye irodalmáról írott esszé: „ebben a kötetben mindenki elsirat valamit”. Neki is nehéz dolog a témáról nyilatkozni: „ha nem értené a magyar szót senki a világon, mire menne akkor egymagában Arany János? Egész költészete értelmét vesztené, mert hiszen a legszebb vers is csak akkor szép, ha valaki megérti. Már pedig ha idegen országhoz csatolnak magyar területet, akkor az a terület elbúcsúzhatik a magyar nyelvtől. Nem éppen egykettőre, de idővel mégis ki lehet irtani azon a területen a magyar szót. Tilos a hivatalokban, tilos az üzletekben, tilos az utcán, tilos az iskolában [...] ó igen, ez a leghatásosabb módszer: az ifjúság szívéből kell kiirtani [...] Aranyt.”⁶² Horthy kormányzó berettyóújfalui látogatásakor pátoszos sorokkal énekelte meg „csonka-Bihar hitvallását”: „Él Bihar, élteti szent hite,/ Falvai várat emeltek:/ Nagy-Biharországunk/ Szelleme őrködik itt!”⁶³

Nagyvárad hazatérése, s Nadányi hazatérése Nagyváradra mámoros örömet okozott számára. Az általa szerkesztett – s újból a régi-új megyeszékhelyen megjelenő – Bihar vármegye hivatalos közlönye címlapjára köszöntőt írt ennek alkalmából.⁶⁴

Nadányi Zoltán, annak ellenére, hogy a levéltári munka nem foglalkoztatta, az anyagot nem kezelte és nem is kutatta, mégis a *segítő szándékú levéltáros* mintaképe lehetne. Maga Nadányi is érezte hivatalának súlyát a „tönkre sújtott” hazájában: „Ezt a sorsot jobbra fordítani, ezt az irtózatos szenvedést feledtetni: ez az egyik főgondja most a magyar Hivatalnak. Megolvadnak a merev hivatalos keretek a nagy forróságban.”⁶⁵ Hegedüs Géza szerint is: „A trubadúr mögül előlépett a humanista. Méghozzá a bátor humanista, aki tudta, hogy nem szerelmi dalokat kell írni, hanem ártatlan embereket kell menteni. Ott ült a vármegyei magas hivatalban, és az emberségesség nevében hamis iratokat gyártott az üldözötteknek. Nem is kérdezte, kit miért üldöznek: származása, politikai magatartása, katonaszökevény volta miatt?

⁶¹ Nadányi, 2006.

⁶² Nadányi, 1938: 440.

⁶³ Nadányi Zoltán „tüneményes” sorai a berettyóújfalui Leventeház kormányzói felavatásán hangzottak el. Idézi Borsy, 1930: 17.

⁶⁴ BVHL 1940. december 19. 215.

⁶⁵ BVHL 1940. december 19. 215.

Mindegy: akit a rendszer üldöz, azt tisztességes embernek akár élete kockáztatásával is mentenie kell.⁶⁶ Megtehetette ezt könnyen Berettyóújfaluban pl. egy nemesi bizonyítvány kiállításával, amivel egy árvaházban felcseperedett Békés megyei diáknak segített bejutni a Ludovikára. A visszaemlékezés szerint Nadányi nem sokat tétovázott: „Reszegi, kérem! Ennek a nemes fiatalembernek kiállítunk Thormay Béla névre, természetesen téhá ipszilonnal, egy Zsigmond király korából származó nemesi igazolást [...] egy példányban hiteles másolatként.”⁶⁷ Más volt a helyzet Nagyváradon 1944-ben... Nadányi segíteni próbált a gettóba került költő barátján, Zsolt Bélán és családján, akiket társadalmi szerepvállalásuk és vagyonuk miatt mindenki ismert a városban. Zsolt nevelt lánya, a – nem sokkal később Auschwitzban meggyilkolt – 13 esztendőes Heymann Éva, a „magyar Anne Frank” ezt így élte meg: „Azt is elfelejtettem beléd írni, kis Naplóm, hogy most az árjáknak nem szabad a zsidókhöz elmenni. De Nadányi Zoltán bácsi minden este eljön Ágihoz⁶⁸ és Béla bácsihoz, csak az a baj, hogy nem tud nekünk hamis iratokat szerezni, pedig ő a főlevéltáros. A levéltárban sajnos csak hamis dédanya meg dédapa lenne, de Béla bácsinak hamis katonairat, hamis bejelentőlap és mit tudom én még mennyiféle irat kellene, de ilyesmi sincsenek a Nadányi Zoltán bácsi levéltárában. Egyébként Zoltán bácsi éppen olyan szomorú, mintha zsidó lenne, pedig ő aztán igazán árja!”⁶⁹ Heymann Éva leírását megerősíti Zsolt Béla visszaemlékezése is a Pest Megyei Igazoló Bizottmány iratai között, amely szerint „búvóhelyemen naponta meglátogatott, bújkáló politikai barátaimmal rajta keresztül tartottam fenn a postai kapcsolatot. Menekülésem előkészítésében személyi bátorsága kockáztatásával támogatott.” Ugyanezen ügyiratban található Kanitz László nyilatkozata is: „Köztisztviselő léte, mint főlevéltáros részemre hamis iratokat szolgáltatott ki az üldöztetésem ideje alatt és evvel megmenekültem a deportálástól.”⁷⁰ Nadányi felesége révén maga is érintett volt, nejeinek testvére és édesanyja is haláltáborban pusztultak el.⁷¹

Nadányi 1945-ben a Pest-Pilis-Solt-Kiskun Megyei Levéltárba jelentkezett szolgálattételre, ám betegségére hivatkozva 1948 februárjában nyugdíjaztatását kérte.⁷² Habár jó barátja, Zilahy Lajos javaslatára elkezdett szovjet költőket fordítani, 1949 után tiltólistára került, művei haláláig nem jelenhettek meg.⁷³

⁶⁶ Hegedüs, 1991.

⁶⁷ Cseres, 1976: 14.

⁶⁸ Rác Ágnes, Zsolt Béla felesége. Első házasságából született leánya volt Heymann Éva, akinek a naplóját 1947-ben ő adta ki.

⁶⁹ Zsolt, 2011: 117.

⁷⁰ MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

⁷¹ MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

⁷² MNL PML IV. 475. a. 144/1947.

⁷³ Tagja lett a Szovjet-Magyar Irodalmi Társaságnak is. MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

*A mindenes irodatiszt, Reszegi Lajos (1895–1964)*⁷⁴

Reszegi Lajos Nagyváradon született, az I. világháborúban 1918 végéig tényleges katonai szolgálatot teljesített mint szakaszvezető. A háború végén a vármegyénél alkalmazták díjnokként, 1920-ban összeírták a menekült tisztviselők között. Ezután Debrecenbe költözött, ahol rövidesen az újságok híradásaiban szerepelt: lakását ugyanis kirabolták amíg ő „menekült társai felsegélyezésére kabarét rendezett” a Salvatorban, a korábbi barakk-kórházban.⁷⁵ Trianon az ő életében is jelentős változást hozott, menekült, még a ruháit sem tudta magával hozni Nagyváradról.⁷⁶

A trianoni határmegállapítás erősen befolyásolta gondolkodását. Igazságtalannak érezte a megye megcsonkítását. Kritizálta Romániát a Románia címere és a dákoromán törekvések című kis munkájában, amelynek rövidebb változata a Hogyan lopkodta össze Románia címerét a kéziratok között maradt hátra.⁷⁷

Hobbija a fotózás volt: 1950 novemberében az 1944 előtti és utáni debreceni és hortobágyi életképekből készített fotóiból „békekiállítás” nyílt a megyeházán. A „sokszáz eredeti felvétele híven ábrázolja a múlt rendszer Hortobágyát, melyet csupán az unatkozó urak szórakozására használtak az ottani élet meghamisításával.”⁷⁸ Fotózott 1956-ban is Biharnagybajomban a forradalmi események kirobbanásakor. E fotóit a rendőrség lefoglalta és megsemmisítette.⁷⁹

A szakszervezetis teológus, Kecskés Balázs (1911–1988 után)

Nagykőrösön született, ott is érettségizett, majd a debreceni Tisza István Tudományegyetemen végzett teológiát 1935-ben. Lelkészi kartonja szerint színes pályafutása volt: 1941-ig több településen szolgált segédlelkészként, közben a Sárréti járás szociális titkára is volt (1939–1941) Biharnagybajomban. Nagyvárad visszatérése után ott lett vallástanár, 1944 novemberétől a Sárréti járás főszolgabírójának nevezték ki,⁸⁰ ahonnan 1945. július 1-én áthelyezték a történetének talán legsúlyosabb esztendeit élő megyei levéltárba. Munkáját meglehetősen nehéz körülmények között kezdte: a szétszórt levéltári anyagot kellett begyűjtenie és kutatható állapotba rendeznie.⁸¹

⁷⁴ Reszegi Lajos pályafutásáról a közelmúltban hosszabb tanulmány jelent meg, ld. Szálkai, 2018: 35–51.

⁷⁵ Egyetértés, 1920. november 21. 2.

⁷⁶ MNL HBML VII. 4. c. 1920 B. 5733-23

⁷⁷ MNL HBML IV. 456. d. 2. d.

⁷⁸ Néplap, 1950. november 19. 7.

⁷⁹ MNL HBML XVII. 1401. 1. d. Biharnagybajom.

⁸⁰ TtREL 1.i.19.

⁸¹ MNL HBML IV. 401. b. 22/1946.

Alispáni megbízásra 1946. január 1-től az újrainduló megyei közlöny, a Bihar vármegye hivatalos lapja szerkesztője lett, 1949 szeptemberéig.⁸² Emellett a Vármegyei és Községi Közalkalmazottak Szabad Szakszervezetének megyei elnökeként levélben fordult a törvényhatósági bizottsághoz, mert nem vitás, „az értelmiségi dolgozók manapság oly csekély bérért dolgoznak, hogy joggal beszélhetünk munkaadónkkal szemben a demokráciában különösen megbélyegzett munkabér-uzsoráról. [...] ennek eredményeként ma már ott tartunk, hogy lejjebb csúszni, de itt megállani sem lehet. [...] Hangsúlyozzuk, nem panaszkodni akarunk, még csak nem is teszünk szemrehányást munkaadónkkal szemben [...]” tudván „nálunk is koldusabb munkaadónk,” ezért azt kéri a szakszervezet, hogy a szabad vasárnapon kívül tavasztól őszig hetente két szabadnapot biztosítsanak, „melyen minden közalkalmazott magának dolgozhatik, tengerit, krumplit kapál, vagy egyéb célravezető, de becsületes módon” teremti meg családjá létfeltételeit. A bizottság ez alapján biztosította a szabadnapokat, azzal a feltétellel, hogy a „közönség érdekei hátrányt nem szenvedhetnek.”⁸³

Levéltári munkája mellett 1945-től Berettyóújfaluban segédlelkészként is dolgozott, amit sokan nem néztek jó szemmel. Egy 1947-ben tartott istentiszteleten kb. 500 fő előtt elmondta, a „demokrácia nagyon jó, de nem az ilyen demokrácia, ahol korbáccsal és internálással fenyegetik az embereket [...] országot vezetni csak az tud, aki Istenben hisz.” Ezen kijelentéséért demokrácia elleni izgatás büntette miatt koncepciós perbe fogták, amelynek során 2 évi börtönre mint főbüntetésre, mellékbüntetésként 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélték, ugyanakkor fegyelmissel a levéltárból is eltávolították, mert a fegyelmi válaszmány szerint „egyáltalán nem híve a népi demokráciának.”⁸⁴ Később a megyei lapban jelent meg róla kompromittáló cikk, Az ellenség ügynöke: Kecskés Balázs, szentpéterszegi pap címmel. E cikk szerint a lelkész hiába „álcázta magát kommunistának”, mégis a „barátja valamennyi kulák”, sőt ő maga a kötelező terménybeszolgáltatást a hívek adományából teljesíti, a „szent pap tehát nemcsak bujtogat, hanem szabotál” is.⁸⁵ Nem sokkal később áthelyezték Csongrádba, ahol előbb kisebb falvakban, majd Szentesen lett református lelkipásztor 1981-ben történt nyugdíjazásáig, utána Budapestre költözött.⁸⁶

⁸² 1949-ben Borbarát Gyulával felváltva szerkesztik a lapot. Bihar vármegye hivatalos lapja, 1946. február 1. 1., 1949. december 15. 1.

⁸³ BVHL 1946. június 15. 6.

⁸⁴ MNL HBML IV. 406. b. 350-89/1950.

⁸⁵ Néplap, 1952. március 16. 4.

⁸⁶ TtREL I.1.i. 19.

A román fél, dr. Pallady Leontin (1870–1938)

Pallady Leontin 1870-ben született a Bihar megyei Nagybarádon, többgenerációs egyházi értelmiségi családba. Középiskolai tanulmányait a nagyváradi premontrei nyolcosztályos főgimnáziumban kezdte.⁸⁷ Később lelkészi vizsgát tett, s a görög-katolikus püspökség alkalmazta, előbb a püspöki irodán aliktatóként, majd a fiúnevelde tanulmányi magánfelügyelőjeként, végül aligazgatóként (1899–1904).⁸⁸ Bölcsészdoktorátust 1899-ben Rómában szerzett.⁸⁹ Felfelé ívelő pályája megtört, ugyanis gyöngéd érzelmeket táplált egy özvegyasszony iránt, aki a római katolikus székesegyház énekkarának volt tagja. Az ügy nagy port kavart Nagyváradon, de országos lapok is szenzációként „Pap és énekesnő, Romantika a templomban, Esküvő akadályokkal” címekekkel beszámoltak róla.⁹⁰

A fővárosi címjegyzékek szerint 1907–1908-ban magánhivatalnok, majd két évig magántanár, 1911-től miniszteri fordító, 1915-től emellett a budapesti királyi törvényszék olasz és román tolmácsa is.⁹¹ Miniszteri fordítóként többször az ő értelmezésében kerültek pl. Tisza István miniszterelnök asztalára a román sajtó Magyarországgal kapcsolatos híradásai.⁹² Pallady 1920 januárjában még a főváros I. kerületében működött miniszteri fordítóként, míg 1920. június 30-án állásáról lemondott (11.415/1920. I. M. sz.),⁹³ és nejével visszatért Nagyváradra.

A következő évben két szerzőtárssal Bihar megye és Nagyvárad földrajzáról tankönyvet írt,⁹⁴ ami nem meglepő, hiszen amatőr, ám jól képzett botanikus volt. Linné rendszere szerint latin-román szójegyzéket állított össze az erdélyi faunáról.

Levéltári munkájáról keveset tudunk. Szokatlan módon egy 1754. évi hiányos közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzést az eredeti irattal összevetve *vörös tintával kiegészített*.⁹⁵

⁸⁷ Ezúton köszönöm Emődi János nagyváradi helytörténész segítségét, aki a családra vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta. Pallady Leontin az ötödik osztálytól kezdve kimaradt. PKRNFÉ 1882. 100., 1885. 73.

⁸⁸ MTNC 1895. 460., 1896. 504., 1899. 586., 1904. 325.

⁸⁹ Breznay, 1899: 165.

⁹⁰ 1907 elejétől a Pallady Leontin/Leontine/Leontina név a budapesti lapok egyházzenei híradásaiban rendre feltűnik, mint ünnepi misék magánrészeinek előadója: ez azonban az idegen hangzású kereszt-név elírásából adódik, hiszen ezekben a feleségéről, Leontin-né-ről van szó, aki zongoratanárként is oktatott. Magyar Nemzet 1906. szeptember 11. 2.

⁹¹ BCLJ 1908. 1620., 1909. 1688., 1912. 1886., MTNC 1916. 533.

⁹² Koszta, 2017: 476.

⁹³ 1. sz. 24.; 1920. 6. sz. 402.

⁹⁴ Corbu-Szilágyi János–Dejeu Péter–Dr. Pallady Leontin: Románia. Județul Bihor (Biharvármegye) és Oradea-Mare földrajzi leírása a magyar tannyelvű elemi népiskolák II–III. osztálya számára. Oradea Mare-Nagyvárad. 1921.

⁹⁵ MNL HBML IV. 1. a. 13. k. 900.

Nekrológiájában barátja mint amatőr botanikusra így emlékezett: „hirtelen meghalt. Törékeny alakját, mosolygós arcát nem látjuk többé [...] egy kis vadvirágról éppúgy lelkesedett, mintha a kertek legszebb orchideája lenne. Kezeit karba téve, fejét kissé oldalra fordítva átszellemülten tudott gyönyörködni fűbe, fába, virágba, levélbe.”⁹⁶

Trianon levéltári öröksége: hungarika kutatás Nagyváradon

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár igazgatója, Gazdag István 1979 novemberében háromhetes tanulmányutat tett a Nagyvárad Állami Levéltárban.⁹⁷ Annak ellenére, hogy beszámolója szerint az út „elősegítette a román levéltárak közművelődési munkájának a tanulmányozását és bizonyos bihari anyag felderítését,” nem volt bizakodó. Idézi a Román Levéltári Főigazgatóság vezetőjének a nyilatkozatát: „a román levéltárak nem létesíthetnek külön kapcsolatot egyes magyar levéltárakkal, mivel hálózatuk szigorúan centrális.” A kiadványcsere egyoldalú volt, a levelezési kapcsolat „megvalósíthatatlan (minden erőfeszítésünk ellenére). A személyi kapcsolat a kint tartózkodás alatt szívélyes, a kutatáshoz a feltételeket biztosították – bár bizonyos fondok kutatása elől elzárkóztak az anyag rendezetlensége miatt.” Gazdag véleménye szerint a „nehezen kialakított kapcsolatot erősíteni kell, akár egyoldalúan is. Levéltárunk – a lehetőségek határain belül – a jövőben is törekedni fog e cél megvalósítására.”⁹⁸ Sajnálatos módon azonban sokáig nem sikerült előre lépni az ügyben.

Az együttműködésre csaknem harminc évet kellett várni, amire a HU-RO 2007–2013 pályázat teremtett lehetőséget. Ennek középpontjában azonban nem a hungarika feltárás állt.⁹⁹ Erre – intézményes formában – első ízben 2014-ben került sor, ám épp ekkor kezdődött a levéltár új épületbe költöztetése, így a munkát külön engedéllyel, meghatározott időpontokban végezhetjük csak.¹⁰⁰ Ekkor tártuk fel a pecsétnyomó gyűjteményt, a térképtárat, valamint néhány mezőváros magyar vonatkozású anyagait, a körülmények miatt azonban digitalizálásra nem volt lehetőség. Jelentős eredményt 2019-ben értünk el, amikor Bihar vármegye levéltára megosztott irattári anyagának Nagyváradon lévő részét digitalizálhattuk.¹⁰¹

⁹⁶ Székely, 1938: 8.

⁹⁷ A Művelődési Minisztérium felhívását a Megyei Tanács továbbította, amire a levéltár először nemleges választ adott. Később azonban mégis megvalósult az út. MNL HBML XXIII. 26. 19945/1979., 20161/1979.

⁹⁸ MNL HBML XXIII. 26. 20262/1979.

⁹⁹ A pályázatban technikai eszközbeszerzés, konferencia, kiadvány, adatbázisok valósultak meg.

¹⁰⁰ Hálás szívvel emlékezem néhai dr. Bujor Dulgău akkori levéltár-igazgatóra, aki biztosította számunkra – Szikla Gergő kollégámmal – a kutatást és ezzel a pályázat sikeres megvalósulását.

¹⁰¹ Ezúton mondok köszönetet a Bihor Megyei Levéltár minden munkatársának, de különösen dr. Mihai Georgiță mb. levéltár-igazgatónak és dr. Nagy Mihály Zoltán levéltárosnak, akik segítették a munkát, amiben Kovács Ágnes és Kovács Tünde kolléganőimmel vettünk részt.

Felhasznált források és szakirodalom

- SJANR Bihar = Serviciul Județean Bihar Arhivele Naționale ale României.
 [Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Fiókja]
 Fond 12. Prefectura Bihar II. (1828–1953), 10. Actele Biroului Arhivei. [12. Fond. Bihar vármegye hatósága II. (1828–1953). 10. A levéltári hivatal irattára.]
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 Y 7 = Magyar Országos Levéltár, Általános iratok 1945-től
- MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
 IV. 12. d. = Osváth Lajos főlevéltáros családtörténeti feljegyzései
 IV. 401. b. = Bihar vármegye főispánjának iratai
 IV. 402. = Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának iratai
 IV. 406. b. = Bihar vármegye alispánjának iratai
 IV. 456. d. = Bihar vármegye levéltárának irattára
 IV. 465. p. = Bihar vármegye református egyházi anyakönyvei másodpéldányainak gyűjteménye. Esztár.
 IV. 906. b. = Hajdú vármegye alispánjának iratai
 VII. 4. c. = A Debreceni Királyi Törvényszék iratai. Büntetőpererek iratai
 XVII. 1401. = A Hajdú-Bihar Megye területén működött forradalmi bizottságok iratai
 XXIII. 26. = A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai
 XXVI. 860. d. = A Hajdú-Bihar megyei (államosított) Közlevéltár iratai
- MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
 IV. 401. a. XIV. 189. = Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város főispánjának iratai. Bizalmas iratok. Fejér Vármegye Levéltára ügyei
- MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
 IV. 475. a. = Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Levéltárának iratai. Ügyviteli iratok
 XVII. 401. = Pest Vármegye I–II. sz. Központi Igazoló Bizottságának iratai
- TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
 I.1.i.19. = Lelkészi törzslapok
 II.1.e. = Főiskolai Tanulók Anyakönyvi és Osztályzati Sorjegyzékei, Származási ívek, Bizonyítványok, Névsor
 II.7.e = Gimnázium Iratai. Osztálynévsorok, Osztályzatok Sorjegyzéke 1797–1951
- TtREN = Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára
 R 3290 = Repertorium Nobilium I. Com. Bihar Decadis X. et. XI. ab Anno 1781–1800

- BCLJ 1908, 1909, 1912 = Budapesti Cím- és Lakásjegyzék, Budapest
BVHL = Biharvármegye Hivatalos Lapja
IK 1920 = Igazságügyi Közlöny, 1920. 1., 6. sz.
MK–RT 1948 = Magyar Közlöny–Rendeleték Tára. Budapest
MTNC 1895–1904, 1916 = Magyarország Tiszti Név- és Címtára. Budapest
PKRNFÉ 1882, 1885 = A Premontrei Kanonok Rend Nagyváradi Főgimnáziumának
Értesítője
Bakó, 2015 = Bakó Endre: A levéltáros Nadányi Zoltán. In: A Hajdú-Bihar Megyei
Levéltár Évkönyve XXXIV. Debrecen, 2015.
Berényiné, 2018 = Berényiné Kovács Gyöngyi: Megyei iratanyagpusztulások a II. vi-
lágháború idején. Levéltári Szemle, 2018. 4. sz. 4–27.
Borsy, 1930 = Borsy Imre: Bihar Trianon előtt és Trianon után. In: Bihar vármegye
tíz évvel Trianon után. Öá.: Vermes Ernő. Berettyóújfalu, 1930.
Breznay, 1899 = Breznay Béla (szerk.): Religio–Vallás. Katolikus egyházi és irodalmi
folyóirat. Bp., 1899.
Cseres, 1976 = Cseres Tibor: A költő joga. Népszabadság, 1976. május 1.
Fráter, 1993 = Fráter Zoltán: Egy magyar „poéta minor” Emlékkönyv Nadányi Zol-
tán születésének századik évfordulóján. (Ismertető Bakó Endre könyvéről).
Irodalomtörténet, 1993. 3. sz. 636–641.
Gavallér, 1930 = Gavallér Lajos: Jótékony egyesületek a csonka vármegye székhel-
yén. In: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Öá.: Vermes Ernő. Berettyó-
újfalu, 1930.
Gottfried, 2011 = Gottfried Barna: Szatmár vármegye levéltári anyagának megosz-
tási tervei az 1920–1930-as években. Szabolcs-Szatmár-Beregi Évkönyv XIX.
Szerk.: Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2011.
Hegedüs, 1991 = Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Bp., 1991.
<https://mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm> (A letöltés dátuma: 2020.
október 5.)
Jánossy, 1936 = Jánossy Dénes: Nem állami levéltáraink védelme. Levéltári Közle-
mények, 1936. 105–135.
Koszta, 2017 = Koszta István: Romania’s Day. Románia belép a háborúba. Hadtörté-
neti Közlemények, 2017. 2. sz. 468–484.
Molnár, 1938 = Molnár Imre: Hogyan lett Biharországból Csonka-Bihar? In: Bihar
vármegye. Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., 1938.
Nadányi, 1938 = Nadányi Zoltán: Új bihari írók. In: Bihar vármegye. Szerk.: Nadányi
Zoltán. Bp., 1938.
Nadányi, 2006 = Nadányi Zoltán összegyűjtött versei. S.a.r. és jegy.: Urbán László.
Argumentum 2006. (A letöltés dátuma: 2020. október 5.)
Perédy, 1920 = Perédy György: A nagy kép vándorol. Nagyváradi, 1920. december 25.

- Szálkai, 2018 = Szálkai Tamás: Nem életpályamodell: temetkezési vállalkozóból megbízott levéltárvezető – Reszegi Lajos „életei”. Levéltári Szemle, 2018. 2. sz. 35–51.
- Szálkai, 2020 = Szálkai Tamás: „Sajnálni való mostoha javadalmat élvez a levéltárnok” Törvényhatósági levéltárosok küzdelme magasabb fizetési sorolásuk érdekében (1903–1907). Levéltári Szemle, 2020. 1. sz. 72–82.
- Székely, 1938 = Székely Lajos: Emlékezés Pallády Leontinról. Magyar Lapok, 1938. június 8.
- Zsolt, 2011 = Zsolt Ágnes: Éva lányom. Bp., 2011.

Haranghy Jenő Leventeverseny plakátja

ARANY

Csillogó kis ásó volt kezében,
azzal vájta, cirkalmazta szépen
kacskaringós medrét a folyónak,
karosszékekben ült előre dőlve,
homlokán az élet mély redője,
füstfelhők közt nézte, mint fonódnak
cikkcakkok és köröcskék ezerszám
és forgott a fénylő csodaszerszám,
mindenütt kék lé csorgott mögötte
s a papírt, az asztalt átütötte
s a padlót is és az őstalajba
fúródott és a csodafolyó
megeredt és folyt nekiszalajtvá,
völgyben lassan, lejtőn szaporábban,
mindenütt az ásócska nyomában
és áramlik most is a folyó,
liliomok, rózsák, bókóló
parti fák közt kanyarog szeszéllyel
és csodásan kicsillagzik éjjel
és tengernél mélyebb és remekszép
hidak kötik össze partfalát,
másutt pallón járnak rajta át
mezítlábas, főkötős menyecskek.

Új folyó, Tiszánál és Dunánál
duzzadóbb és minden cseppje táplál,
éltet, gyógyít. Körbefoly e honban,
nincs vége és nem indul sehonnan.
Szent vizébe nem lép oláh bocskor,
idegen nem látja, csak mi, árvák;
Borsnál, hol most oláh baka posztol,
partjára nem ültetnek határfát;
láthatatlan vize titkos álút,
piros-fehér-zöld zászlós hajórajt
és sereget szállít és dugárut;
néha békésen foly, néha sóhaj,
néha vérrel habzik, zúg riasztón,
délbe Pesten csobban, este Brassón,
ezt oláh nem hallja, csak magyar,

Váradot áthurkolja szorosra,
Szalonta tégláit sírva mossa
és Kolozsvárt vad örvényt kavar
és megy lejjebb, tódul a határra,
ott visszára fordul véres árja
és sziszegve és hörögve freccsen,
délbe Brassón, este Budapesten.
Üzenetet hoz, visz, sírva zajlik,
útja mentén mindent átítat,
szomjú szájjal, térdepelve hajlik
habjába a magyar áhitat.

Váradon most rézfúvók recsegnek,
szüzeinket röhögve botozzák,
jajjaj, régi híres Magyarország
farkasoknak jutott és ebeknek!
Hét rabot most visznek megkötözve,
bús magyarok sírva bújnak össze
poharukba könnyet töltögetnek,
lányok gyászscérnával öltögetnek,
éjjel, éjjel rémítő a csönd,
szuronyos őrjárat lépte döng,
ekkor könnyvet ütnek fel mohóan
és megfürdik lelkük a folyóban,
sebeiket hús vizébe mossák,
égi balzsam, egyetlen orvosság.
Tűzzel-vassal öldöshet a Végzet,
valami él, ami ölhetetlen,
földrengéskor ami törhetetlen,
amit árvíz nem olt, tűz nem éget,
halljátok a szent folyó dalát!
egetverőn harsan odaát
és belebúg a fekete, kába,
villámokkal vemhes éjszakába!
a zengő dalt, testvér, hallod-é?
"Erdélyország nem hajol igába!
adják-veszik, de minden hiába,
mert ez a föld Arany Jánosé!"

PIROS-FEHÉR-ZÖLD

Láttam zászlókat mindenféle színben,
és láttam, hogy zászlórúd minden ember,
feje zászlógomb, minden színt lobogtat,
amit rákötnék. Láttam két szememmel,
csüggedve láttam, hogy hiába minden.

S amikor itt román hadak robogtak
és lengett a legcsúfabb trikolor,
kilencszázhuszban, mint strucc a homokba,
fejemet kábán fúrtam a romokba
és azt gondoltam, már csak abban hittem,
hogy minket a Sors ujjá közt sodor
s hiába minden handabanda itten,
hiába forrong a földgömb, az ország,
az ember, mert a Sors intézi sorsát,
megoldja a táblán a képletet
és minden csak egyféleképp lehet.

És mégis egy kép, mint virág a gazból,
üdén virít a bús napok fölébe,
elmondom, ahogy gyónnak pap fülébe,
el nem hallgatva semmit az igazból.
Kilencszázhuszban, egy bús reggelen
Várad követ koptattam kedvtelen,
tavasz volt, felhős égen kék szigetkék
és hirtelen szívemre szállt a vér:
egyik ablakba a paplant kitették,
zöld volt a párkány és piros a paplan,
közbül a paplan huzata fehér,
piros-fehér-zöld villog az ablakban!

Piros-fehér-zöld, így összefogózva,
az utcán, Váradon! Váratlanabb,
csodálatosabb, mint sziklán a rózsza,
vagy mintha éjjel süitne ki a nap!
Piros-fehér-zöld bűvös szallaga,
győzelmi jel, a győzelem maga!
Piros-fehér-zöld, legszebb trikolor,
amit pogány düh üldöz és torol
s ha három színét a fekete ármány
összeolvassa a húgod ruháján,
bizony bűnhődik szörnyen és nagyon.
Hogy és miképp, tudják azt Váradon!

Nem harci zászló, melyet vércsatakban
várfalra tűz negyvennyolc hőse, nem,
véletlen csínyje volt csak, ágyi paplan,
de rajta mégis fennakadt a szem
és úgy maradt sokáig, fennakadva
és négyszer-ötször mentem el előtte,
piros-fehér-zöld színre leskelődve,
ahogy szarvas jár a hűvös patakra.

Nadányi Zoltán
főlevéltáros

Cikk
Biharvámegye központi v
évi december 28 an Nag
dílese jegyzék
10—1918 kp
Elnök bejelent, hogy a
nak az országgyűlési képv
nevjegyzék tárgy. hozott
len egy felelőbizes dajon
tási bíróság által elimézt
kkek 5 példányban val
mitten ezen névjegyzék
évi XIV. tc. 69. § a eriel
intézkedése végett az

VÉGHAT
Biharvámegye kö
összeállított nevjegyzék
évi XV. tc. 69 § a
gyűlési képviselői választ
névjegyzéknek a nyilván
zékének a választóte
ként összeállított egy
belégyminiszter urhoz
dányát a tövényható
lyezni, egy példány m
dekel községek és i
heverre illi téves fozsz
g-khez leendő juttat
és végül a választók
téves köljegy ökhöz
alánblás szerinti meg
kíle tés el, hogy a
dőt példány a törvény
esztől a köv. d. tabl

A megyei Forradalmi Kormányzótanács rendeletei:

K Ö S Z Ö N T Ő

Közel huszonkét éven keresztül Berettyóújfaluban jelent meg Biharvámegyei Hivatalos Lapja. Mától fogva újra a vármegye ősi székhelyén jelenik meg, Nagyváradon.
Mái számunk az. — a XXXVIII. évfolyam 48. száma, — mely ezt a sort kezdi. Boldogan igazit a szerkesztő, a nyomdász a lap homlokán. Készül Nagyváradon!
Aranyszínen ragyog fel a nyomdafesték Nagyvárad betűin. Szívdobogva nyújtjuk át Nagyvárad nevével ékes lapunkat az olvasónak.

Redacția și Administrația
a la **LASZKY ÁRMIN**
Oradea-Mare, Strada Kossuth
unde sunt a se adresa eventual
reclămirile.

szőlőtől elvárjuk, hogy a néppel szemé
e, hogy az Iásza s éreze, miszerint
falom alatt áll. Mert nem mindenki
logi ismeretekkel, de igazságérzé
e, hogy szorgalmas, felelősségteljes
silletges panaszokat az illetékes hatá
rának nyugodtak, hogy azok igazsá
de senki meg ne kísérelje az öng
gy lehet édes hazánk Nagy Román
az összletkösség boldogulására.

**dispoziții ulterioare.
și reguli.**

și să și țină pădurar, (sumar) și
esor de pădure e îndatorat, ca
mele etatea și locuința pădura
eet mal scurt, dar la tot casul
ză acestul ordin, vor fi pedep
să facă la prefectura județului
mele pădurilor (sumarilor) alesi,
cum și numele posesorului de
tânare, sunt provocați deci toți
ramăntului firecure pădurar sau
mele, ce le au țara de păduri,
și pădurar sa fie provocat a se

Biharvámegyei Hivatalos Lapja fejléceinek változásai (1918–1940)